

واکاوی مؤلفه‌های تربیت مهدوی در اندیشه استاد مرتضی مطهری

سیدمحمدعلی میرجلیلی^۱

چکیده

ایده‌های بنیان‌گذاران انقلاب اسلامی و نسبت این ایده با گفتمان مهدویت، می‌تواند در تسهیل و جهت‌دهی الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت و رسیدن به حاکمیت اکمل اسلامی راهگشا باشد. این پژوهش، با هدف واکاوی اندیشه‌های استاد مطهری در حوزه تربیت مهدوی صورت گرفته است. با توجه به دسترسی به آثار ایشان در قالب ۱۰۸ کتاب، متون کتاب‌ها به روش کیفی واکاوی و مفاهیم و مضامین مرتبط با تربیت مهدوی استخراج گردید. با اتکا به روش اترید-استرلینگ، به منظور اکتشاف شبکه مضامین تربیت مهدوی، مضمون‌ها در قالب ۱۳۰ مضمون اصلی دسته‌بندی گردیدند. در گام بعدی، با بسط معنایی و ارتباط مفهومی مضمون‌ها، شبکه مضامین تربیت مهدوی ذیل ۹ مضمون سازمان‌دهنده صورت‌بندی شدند: بعد شناختی، ارزشی، سیاسی، تحول‌گرایی و اصلاح شرایط، اعتدال و صلح‌طلبی، ظلم‌ستیزی و عدالت‌خواهی، رفتاری و اجتماعی، امید و انتظار سازنده و بعد اخلاقی و معنوی. با توجه به وسعت آثار ایشان و عمق مفهومی هر کدام از مولفه‌های استخراج‌شده، روش نوشته‌پیش‌رو چنین است که هر کدام از این مولفه‌ها به صورت مستقل از لحاظ کاربردی‌سازی مورد بررسی قرار گرفته و شیوه‌های مناسب عملیاتی برای تحقق آن‌ها در زندگی شهروندان فراهم تا از این طریق در زمینه‌سازی ظهور گامی اساسی برداشته شود.

واژگان کلیدی: تربیت مهدوی، شهید مطهری، تحلیل مضامین، روش کیفی، ظهور.

مقدمه

وقوع انقلاب اسلامی ایران، به عنوان یکی از انقلاب‌های ارزش‌مدار در قرن بیستم، جهت‌گیری‌های ارزشی خاص و جدیدی دارد که ریشه اصلی آن به اندیشه‌های مهدوی‌اش برمی‌گردد. گفتمان مهدوی که وقوع انقلاب، بستر مناسب آن برای حرکت به سمت واقعیت متحقق خود بوده است؛ با تلاش مبلغانی مانند شهیدان بهشتی و مطهری توسعه یافته است.

استاد مرتضی مطهری به عنوان متفکری اجتماعی در ساحت گفتمانی انقلاب اسلامی، بر شکل‌گیری انقلاب و تربیت نیروهای پیش‌رو در وقوع و انقلاب اسلامی و پاسداری از آن دارای نقشی کلیدی بوده است. وی در کنار نقد ساختار فکری حاکم بر دوران خود، با رویکردی برسازنده با مخاطبان خود وارد گفت‌وگو شده و طی سخنرانی‌های متعدد و پیوسته‌اش، ابعاد مختلفی از جامعه آرمانی خود را تشریح کرده و برساخت شهروندانی با معیارهای مهدوی و تربیت مستمر آن‌ها اولویت وی بوده است.

مهدویت و تربیت از دو منظر، دارای ارتباطی نزدیک و عمیق با یکدیگر می‌باشند: از یک سو، تربیت صحیح و پرورش نیروهای معتقد به مهدویت، زمینه تسریع قیام امام‌زمان عجل‌الله‌تعالی فرجه‌الشریف را فراهم می‌آورد و از سوی دیگر، براساس روایات منقول از پیامبر صلی‌الله‌تعالیه و آله‌وسلم، با ظهور مهدی عجل‌الله‌تعالی فرجه‌الشریف تربیت الهی و معنوی به بالاترین سطح خود می‌رسد (احسانی، ۱۳۹۰: ص ۷۶).

تربیت مهدوی، دارای ابعاد گوناگونی است و فراگیران را برای نوع خاصی از حیات اجتماعی، سیاسی و فردی آماده می‌کند. به همین دلیل، تربیت انسان منتظر، از جمله آرمان‌های رویکرد تربیتی انتظار است.

به‌زعم استاد مطهری، آرمان انقلاب مهدی عجل‌الله‌تعالی فرجه‌الشریف نوعی فلسفه بزرگ اجتماعی اسلامی است. این آرمان بزرگ، گذشته از این‌که الهام‌بخش ایده و راهگشا به سوی آینده است، آینه بسیار شفافی برای شناخت آرمان‌های اسلامی است. این نوید، ارکان و عناصر مختلفی دارد که برخی، فلسفی و جهانی و جزئی از جهان‌بینی اسلامی، برخی فرهنگی و تربیتی و برخی سیاسی، برخی اقتصادی و برخی اجتماعی، برخی انسانی یا طبیعی هستند.

امید و آرزوی تحقق این نوید جهانی، در روایات اسلامی «افضل عبادات» شمرده شده است. اصل «انتظار فرج» از یک اصل اسلامی دیگر استنتاج می‌شود: اصل «حرمت یأس از روح‌الله».

مؤمنان به عنایات الاهی، هرگز و در هیچ اوضاعی امید خویش را از دست نمی‌دهند و تسلیم ناامیدی و بی‌پرده‌گرایی نمی‌گردند. این «انتظار فرج» و این «عدم یأس از روح‌الله»، نوعی عنایت عمومی و بشری است، نه شخصی یا گروهی، و به‌علاوه توأم است با نویدهای خاص و مشخص که به آن قطعیت داده است (مطهری، قیام و انقلاب مهدی علیه‌السلام و مقاله شهید، ص ۱۴).

استاد مطهری، انتظار را در دو قالب صورت‌بندی کرده است: انتظاری که سازنده و نگهدارنده، تعهدآور، نیروآفرین و تحرک‌بخش است؛ به‌گونه‌ای که می‌تواند نوعی «عبادت و حق‌پرستی» شمرده شود؛ و انتظاری که گناه، ویرانگر، اسارت‌آور و فلج‌کننده است و نوعی «اباحی‌گری» محسوب می‌گردد (همان، ص ۱۵).

شهید مطهری به عنوان متفکری عمل‌گرا و انگیزه‌دار، در دوران فعالیت خود، به منظور تولید دانش و انتقال آن به سطح اجتماع فعالیت‌های گسترده‌ای صورت داد که کاربردی و متناسب کردن آن با اوضاع امروز جامعه ایران، مستلزم بازخوانی و واکاوی گسترده در متون برجای‌مانده از ایشان است تا در عین اتکا به دانش علمی بشری و جهانی موجود، مولفه‌ها و بایسته‌های بومی این اندیشه‌ها به‌طور ساختارمند و علمی شکل‌پذیرفته و زمینه تحقق آن‌ها فراهم آید. با توجه به دسترسی به اندیشه‌های ایشان در قالب آثار مکتوب، سوال این پژوهش ناظر بر این نکته است که ابعاد و مولفه‌های تربیت مهدوی در دیدگاه شهید مطهری کدامند؟

پیشینه پژوهش

زرقانی (۱۳۹۹)، با بررسی تحلیلی مؤلفه‌ها و ابعاد تربیت و خصایص منتظران در روایات معتبر، ضمن تبیین سه وجه تربیتی مهدویت و «انتظار» به عنوان یک جریان تربیتی، به بیان آسیب‌های احتمالی در هریک از وجوه شناسایی‌شده در تربیت مهدوی پرداخته است. نتایج تحقیق صحرانشین و همکاران (۱۳۹۹)، حاکی از تربیت سیاسی و اجتماعی افراد و فرصتی است ممتاز در تقویت تربیت شهروندی و نمایان کردن هویت فردی در جامعه که می‌تواند در مسیر تعالی شهروندی قرار بگیرد. به‌همین منظور، نظام آموزشی به‌عنوان محور یادگیری، با برنامه‌ریزی‌های آموزشی می‌تواند فرصت رشد شهروندی دانش‌آموزان را مبتنی بر

نظریات اندیشمندانی چون شهید مطهری فراهم آورد. به اعتقاد شهید مطهری، تربیت اجتماعی و سیاسی، پرورش شهروندانی است که در جهت پاسداشت ارزش‌های اسلامی و انسانی با جهت‌گیری الهی و توحیدی در زندگی اجتماعی، در فعالیت‌های عمومی جامعه مشارکت کنند. معلمی و نصرت‌زادگان (۱۳۹۹)، دیدگاه‌های شهید مطهری را در قالب دو قیاس منطقی تحلیل کرده‌اند: فطرت سالم در کنار اختیار، بشر را به سوی ویژگی‌های جامعه مهدوی هدایت می‌کند. فطرت سالم، به عنوان یکی از مصادیق «حق»، در منطق قرآن، هنگام تضاد حق و باطل، همواره اصیل و غالب خواهد بود و این امر در آیات و سنت‌های الهی نیز مشهود است. فطرت و احکام آن، گرچه گاه از مسیر درست منحرف شود؛ اصیل و ماندنی است و در زمینه‌سازی تحقق جامعه جهانی مهدوی نقش مثبتی خواهد داشت.

مرزوقی و راضی (۱۳۹۸)، در پژوهش خود با رجوع به سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، گزاره‌های مندرج در آن را که با تربیت نسل منتظر و مهدوی مرتبط می‌باشد، استخراج کرده‌اند و مبتنی بر آن، چارچوب مفهومی برنامه‌ای آموزشی را برای تحقق آرمان‌های تربیت نسلی مهدی‌باور در مدارس ارائه کرده‌اند.

سبحانی‌نژاد، فقیهی و نجفی (۱۳۹۴)، به بررسی تجربه‌زیسته متخصصان تعلیم و تربیت از راهکارهای گسترش رفتار اخلاقی زمینه‌ساز ظهور در برنامه‌های درسی دانشگاهی پرداخته‌اند. از دیدگاه متخصصان، ملاحظات عملی و راهکارهای پیشنهادی گسترش و نفوذ ابعاد رفتار اخلاقی زمینه‌ساز ظهور در برنامه‌های درسی دانشگاهی را می‌توان در قالب چهار عنصر اصلی (اهداف، محتوا، روش‌های یاددهی-یادگیری و ارزشیابی) صورت‌بندی کرد.

نتیجه پژوهش جعفری‌هرندی و نجفی (۱۳۹۲)، حاکی است به محورها و مؤلفه‌های مهدویت در کتاب‌های درسی متوسطه به میزان متفاوتی توجه شده است. در بین کتاب‌های بررسی شده، کتاب «دین و زندگی» اول متوسطه، بیش‌ترین توجه و «ادبیات فارسی» دوم متوسطه، کم‌ترین توجه را به مفاهیم مرتبط با مهدویت داشته‌اند.

اباذری (۱۳۸۳)، در تحقیقی به صورت‌بندی مباحث استاد مطهری در موضوع مهدویت پرداخته است. این مباحث مشخصه‌ها و ویژگی‌های جامعه مهدوی، وضعیت قبل از ظهور، وضعیت بعد از ظهور، تکامل تاریخ و جامعه واحد جهانی، انتظار، وظیفه منتظران و مدعیان

مهدویت را شامل می‌شود.

مبتنی بر پژوهش‌های مذکور و همچنین بهره‌گیری از روش تحلیل مضامین، در این پژوهش تلاش شده است تصویری واضح‌تر از اندیشه‌های شهید مطهری در مورد ابعاد و مولفه‌های تربیت مهدوی ارائه شود.

روش پژوهش

براساس هدف پژوهش، رویکرد کیفی اتخاذ گردید. مبتنی بر راهبرد استفهامی^۱ و تفسیری^۲، به واکاوی تفهیمی آثار شهید مطهری در زمینه تربیت مهدوی پرداخته شده است. به‌زعم بلیکی (۱۳۹۱: ص ۳۰۹)؛ هدف راهبرد استفهامی، کشف برداشت‌های کنشگران اجتماعی از واقعیت، شیوه‌های آن‌ها در مفهوم‌سازی و معنا بخشیدن به جهات اجتماعی و معرفت‌زمنی آن‌ها است. این راهبرد، رجوع به کاربرد مفاهیم و معانی استفاده شده از سوی کنشگران اجتماعی به منظور ارائه تفسیرهای علمی را شامل می‌شود. با توجه به تمرکز فکری شهید مطهری در سخنرانی‌ها و نوشته‌هایشان بر انتقال آموزه‌های تربیتی اسلامی به مخاطبان، این آثار به مثابه منبعی برای دسترسی به خلق معانی تربیت مهدوی توسط ایشان در نظر گرفته شده است. به منظور طبقه‌بندی و تحلیل داده‌های مرتبط با تربیت مهدوی در این آثار، از روش تحلیل مضامین^۳ مایلز و هابرمس^۴ (۱۹۹۴) استفاده شده است. این روش شامل سه مرحله و شش گام است. انسجام بخشی و استخراج آرای گسترده ایشان مقوله تربیت مهدوی، مستلزم رویکرد تفسیری پژوهشگر در مواجهه با متون مذکور بوده است. مقولات و مضامین برساننده تربیت مهدوی طی روش مذکور استخراج و در قالب یک شبکه مضامین صورت بندی شده است. این شبکه شامل سه لایه مضمون است: ۱. مضمون‌های پایه؛ ۲. مضمون‌های سازمان‌دهنده و ۳. مضمون مرکزی (اترید-استرلینگ، ۲۰۰۱: ص ۳۸۸). در نهایت اصلی‌ترین مفاهیم و مضامین مرتبط با تربیت مهدوی در آرای شهید مطهری استخراج گردیده است. مبتنی بر اصول پژوهش

1. Abductive Strategy
2. Interpretative
3. Thematic Analysis
4. Miles & Huberman

کیفی (کرسول^۱، ۲۰۱۶؛ ایمان، ۱۳۸۸ و فلیک، ۱۳۹۱)؛ در این پژوهش، از استراتژی‌های ممیزی خارجی^۲ و توصیفات عمیق و غنی^۳، برای کسب قابلیت اطمینان استفاده گردید. به منظور اخذ ممیزی خارجی، مضامین مستخرج، در اختیار سه تن از پژوهشگران در اندیشه شهید مطهری قرار گرفت و کیفیت ارتباط مضامین و مطالب ایشان توسط آن‌ها بررسی شد. برخی از مضامین حذف و برخی تصحیح گردیدند و در نهایت، دیدگاه اجماعی ملاک قرار گرفت. در پژوهش حاضر، بر اساس روش اترید-استرلینگ (اترید، ۲۰۰۱: ص ۳۹۱)؛ با رجوع به آثار ایشان و مطالعه آن‌ها، جملات و مفاهیم مرتبط با مسئله پژوهش استخراج و با استفاده از فرایند کدگذاری، به انتزاع و پالایش مضامین پرداخته شد. در گام‌های بعدی، با صورت‌بندی مضامین پایه، مضامین سازمان‌دهنده انتزاع و در نهایت، براساس تفسیر الگوها به تدوین شبکه مضامین اقدام گردید.

یافته‌ها

با توجه به این که شهید مطهری در مباحث اعتقادی و اخلاقی به مختصات جامعه مهدوی و زمینه‌های کسب آمادگی برای استقبال از آن پرداخته است؛ در این پژوهش کتاب‌های ایشان واکاوی و مضامین مرتبط با تربیت مهدوی استخراج و صورت‌بندی گردیده است. براساس روش اترید-استرلینگ (همان، ص ۳۹۰-۳۹۴)؛ ۱۳۰ مضمون اصلی از متن آثار استخراج و در گام بعدی، مولفه‌های تربیت مهدوی در قالب ۹ مضمون سازمان‌دهنده صورت‌بندی شده‌اند: شناختی، ارزشی، سیاسی، تحول‌گرایی و اصلاح شرایط، اعتدال و صلح طلبی، ظلم ستیزی و عدالت خواهی، رفتاری و اجتماعی، امید و انتظار سازنده و مضمون اخلاقی و معنوی.

مضمون اول، مستخرج از توجه شهید مطهری به «تقویت اعتقادات و توجه به معرفت‌شناسی» است که در قالب «بعد شناختی تربیت مهدوی» انتخاب گردید.

مؤلفه مستخرج دوم، بر توجه به «ارزش‌های اساسی و معیارهای خوب و بد» ناظر بود که در قالب «بعد ارزشی تربیت مهدوی» نام‌گذاری گردیدند.

1. Creswell, John W
2. External audits
3. Rich, thick description

تأکید بر این وجه که حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف، دارای وظیفه تداوم رسالت انبیا و تشکیل حکومت جهانی برای به حاکمیت رساندن مستضعفان در جهان می باشد؛ تحت «بعد سیاسی تربیت مهدوی» صورت بندی گردید.

به زعم شهید مطهری، برای پرورش و رشد روحی و معنوی انسان ها، باید تغییرات بنیادین و اصلاحات عمیق در پندارها و رفتارهای آنان صورت گیرد و اصل بر «اصلاح بنیادین امور و تغییر و تحوّل واقعی و درونی انسان ها» است. این مفاهیم در قالب مضمون «تحول گرایی و اصلاح شرایط در تربیت مهدوی» صورت بندی شدند.

مؤلفه مستخرج پنجم، به زعم شهید مطهری «میان روی» است که یکی از توصیه های اسلام است و در واقع، افراط گرایی و عدم اعتدال، از مهم ترین آسیب های جوامع اسلامی است. این مفاهیم در قالب مضمون «اعتدال و صلح طلبی در تربیت مهدوی» صورت بندی گردید. از ویژگی های موثر بر زمینه سازی ظهور از دیدگاه شهید مطهری، تأکید بر وجه اجرای «عدالت جهانی» و «ریشه کنی ظلم» است که این وجه در قالب مضمون «ظلم ستیزی و عدالت خواهی تربیت مهدوی» صورت بندی گردید.

هفتمین مؤلفه مستخرج، بر برخورداری افراد از رفتارهای مناسب و شایسته زمینه ساز ظهور ناظر است. برای پرورش و رشد انسان ها، باید تغییرات بنیادین و اصلاحات عمیق در پندارها و رفتارهای آنان صورت گیرد. استاد مطهری برای برخی اعمال، جایگاه خاصی قائل شده و به برقراری روابط حسنه میان افراد بر اساس عدالت و صلح و صفا و تعاون و احساس و عاطفه و خدمت اشاره می کند. این مفاهیم در قالب مضمون «بعد رفتاری و اجتماعی تربیت مهدوی» صورت بندی گردیدند.

مؤلفه مستخرج هشتم، توجه به عنصر «خوش بینی» نسبت به جریان کلی نظام طبیعت و سیر تکاملی تاریخ و اطمینان به آینده و طرد عنصر بدبینی نسبت به پایان کار بشر است. این مؤلفه بر مصادیق امیدواری به آینده و زندگی سعادت مندانه بشر در آینده ناظر است. این مفاهیم در قالب مضمون «بعد امید و انتظار سازنده تربیت مهدوی» صورت بندی شدند.

نهمین مضمون مستخرج، اشاره به «ماهیت معنوی و اخلاقی تربیت مهدوی» دارد. شکوفایی اخلاقی و معنوی، امری حیاتی و اساسی است و همه فعالیت های تربیتی و فرهنگی، حول محور

تربیت اخلاقی و معنوی می‌چرخد. این مفاهیم در قالب مضمون «بعد اخلاقی و معنوی تربیت مهدوی» صورت‌بندی گردیدند.

مضمون‌های سازمان‌دهنده:

۱. مؤلفه اول: مضمون شناختی تربیت مهدوی

مضمون اول، به کسب بینش عمیق معطوف می‌باشد که این بعد بنیان تربیت مهدوی است. به‌زعم شهید مطهری باید به تقویت اعتقاد و باور پرداخت. مضمون شناختی تربیت مهدوی، برخاسته از ۲۳ مضمون پایه یا مقوله‌های ذیل است: موعود باوری، اعتقاد به ظهور منجی، آزاد اندیشی، شناخت هستی، موقعیت شناسی، شناخت حق و باطل، شناخت امام‌زمان، شناخت برنامه، شناخت مأموریت خاص امام‌زمان، شناخت وظیفه امام‌زمان، اعتقاد به رجعت، گرایش به خیر و فضیلت، گرایش به جمال و زیبایی، گرایش به خلاقیت و ابداع، شناخت طبیعت، خودشناسی، معرفت الهی، معرفت امام، شناخت معیارهای حق و باطل، اعتقاد به ولی عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف، توجه به اصل توحید، بصیرت دینی، رهایی از شک و تردید و خردورزی. این ۲۳ مضمون پایه از متن کتاب‌های شهید مطهری استخراج گردید؛ به‌طور مثال: مضمون پایه «موعودباوری»، از گزاره ذیل استخراج شد: «ما همین‌طور که دوره به دوره پیش می‌آییم، می‌بینیم حوادثی در تاریخ اسلام پیدا شده که منشأش همین اعتقاد به ظهور مهدی موعود بوده است» (سیری در سیره ائمه اطهار علیهم‌السلام، ص ۲۵۱). مضمون پایه «اعتقاد به ظهور منجی»، از گزاره ذیل استخراج شد: «مسئله مهدویت در اسلام - بالخاص در تشیع - یک فلسفه بزرگ است؛ اعتقاد به ظهور منجی است، نه در شعاع زندگی یک قوم و یک ملت و یا یک منطقه و یا یک نژاد، بلکه در شعاع زندگی بشریت» (امدادهای غیبی در زندگی بشر، ص ۸۵). مضمون پایه «آزاداندیشی»، از گزاره ذیل استخراج شد: «انسان در جمیع شئون حیاتی خود باید آزاد باشد، یعنی سدی برای پرورش هیچ یک از استعدادهای او در کار نباشد» (آینده انقلاب اسلامی ایران، ص ۲۹۳). مضمون پایه «شناخت حق و باطل»، از گزاره ذیل استخراج شد: «آن روز عظیم که در آن، میان حق و باطل جدایی واقع شد؛ باطل، باطل شناخته شد و حق، حق» (آشنایی با قرآن، ص ۸۶). از گزاره «خدا اعمال بندگان را بدون آن‌که امام‌زمان خودشان را بشناسند، نمی‌پذیرد» (عدل الهی،

ص ۳۰۰)، مضمون پایه «شناخت امام زمان» استخراج شد. مضمون پایه «خودشناسی»، از گزاره ذیل استخراج شد: «خودشناسی، یعنی که انسان مقام واقعی خویش را در عالم وجود درک کند؛ بداند خاکی محض نیست، پرتوی از روح الاهی است» (انسان در قرآن، ص ۲۹). مضمون پایه «رهایی از شک و تردید»، از گزاره ذیل استخراج شد: «با همه این حقایق روشن، باز این‌ها در یک حال شکی به سر می‌برند، شک توأم با لعب. به گوش این‌ها چیزی فرو نمی‌رود» (آشنایی با قرآن، ص ۱۱۷). سایر مضامین پایه به همین ترتیب از متن کتاب‌های شهید مطهری استخراج گردیدند.

جدول ۱. دسته بندی ابعاد مضمون سازمان دهنده اول: مضمون شناختی تربیت مهدوی

مضمون سازمان دهنده	مضمون پایه
مضمون شناختی تربیت مهدوی	موعودباوری
	اعتقاد به ظهورمنجی
	آزاداندیشی
	شناخت هستی
	موقعیت‌شناسی
	شناخت حق و باطل
	شناخت امام‌زمان
	شناخت برنامه امام‌زمان
	شناخت وظیفه امام‌زمان
	اعتقاد به رجعت
	گرایش به خیر و فضیلت
	گرایش به جمال و زیبایی
	گرایش به خلاقیت و ابداع
	شناخت طبیعت
	خودشناسی
	معرفت الاهی
	شناخت معیارهای حق و باطل
	اعتقاد به ولی عصر <small>عجل الله تعالی فرجه الشريف</small>
	توجه به اصل توحید
	بصیرت دینی
رهایی از شک و تردید	
خردورزی	

۲. مؤلفه دوم: مضمون ارزشی تربیت مهدوی

مضمون دوم ظهور یافته از متن، به نظام ارزشی مهدوی از دیدگاه شهید مطهری معطوف است. ارزش‌ها با مشخص کردن خوبی‌ها و امور مطلوب برای افراد، چراغ هدایت رفتار فردی و گروهی را برمی‌افروزند. از تحلیل متون ۱۴ مقوله ذیل، سازنده مضمون ارزشی تربیتی مهدوی بودند: روحیه جهادی، روحیه سلحشوری، روحیه شهادت طلبی، روحیه شکست ناپذیری، ولایت مداری، جهاد در راه خدا، ازخودگذشتگی، ارزش‌های انسانی، احسان و ایثار، توألاً و تبتاً، پایین‌بندی به ارزش‌ها، اجتناب از شکستن قیود و حدود انسانی، قیام علیه بدی‌ها و روحیه ساده زیستی. این ۱۴ مضمون پایه از متن کتاب‌های شهید مطهری استخراج گردیدند که به ذکر نمونه‌هایی می‌پردازیم؛ به طور مثال: مضمون پایه «روحیه جهادی»، از گزاره ذیل استخراج شد: «البته بازگردانیدن حماسه به مفاهیم اسلامی نیازمند است به جهادی فکری و قلمی و زبانی و عملی» (علل گرایش به مادی‌گری، ص ۱۹۴). مضمون پایه «روحیه سلحشوری»، از گزاره ذیل استخراج شد: «حکومت ستمگر و رعب‌آور بنی‌امیه قدرت نفس‌کشیدن به کسی نمی‌داد؛ روح سلحشوری را در افراد کشته بود» (حکمت‌ها و اندرزها، ص ۲۳). مضمون پایه «روحیه شهادت طلبی»، از گزاره ذیل استخراج شد: «در عین حال، آن چنان آرزوی شهادت، علی‌علیه را بی‌تاب کرد که پس از آن که شهید نمی‌شود، ناراحت می‌شود» (آزادی معنوی، ص ۵۳). مضمون پایه «ولایت‌مداری»، از گزاره ذیل استخراج شد: «کمال همه آن‌ها به روح دین ولایت و امامت است. اگر انسان ولایت و امامت نداشته باشد، اعمالش حکم یک پیکر بدون روح را پیدا می‌کند» (پانزده گفتار، ص ۶۵). مضمون پایه «روحیه ساده زیستی». از گزاره ذیل استخراج شد: «علی‌علیه می‌گوید: پیغمبران در زئی قناعت و سادگی بودند و این سیاستشان بود؛ سیاست الهی؛ آن‌ها هم دل‌ها را پر می‌کردند؛ ولی نه با جلال ظاهری، بلکه با جلال معنوی که توأم با سادگی‌ها بود» (سیری در سیره نبوی، ص ۹۷). سایر مضامین پایه این بعد به همین ترتیب از متن کتاب‌های شهید مطهری استخراج گردیدند.

جدول ۲. دسته بندی ابعاد مضمون سازمان دهنده دوم: مضمون ارزشی تربیت مهدوی

مضمون سازمان دهنده	مضمون پایه
مضمون ارزشی تربیت مهدوی	روحیه جهادی
	روحیه سلحشوری
	روحیه شهادت طلبی
	روحیه شکست ناپذیری
	ولایت مداری
	جهاد در راه خدا
	از خودگذشتگی
	ارزش های انسانی
	احسان و ایثار
	تولاً و تبرّاً
	پایبندی به ارزش ها
	اجتناب از شکستن قیود و حدود انسانی
	قیام علیه بدی ها
روحیه ساده زیستی	

۳. مؤلفه سوم: مضمون سیاسی تربیت مهدوی

این مضمون به لزوم تشکیل حکومت اشاره دارد و این که حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف، انقلابی سیاسی و دینی در جهان برپا خواهد کرد و تنها فردی است که عدالت را به معنای واقعی در همه ابعاد آن در جهان برپا خواهد کرد. مضمون سیاسی تربیت مهدوی بر ۱۳ مقوله ذیل مبتنی است: حکومت واحد جهانی، صلح و صفای کامل، عمران زمین، آزادی از جبر طبیعت و اجتماع، پیروی از ایدئولوژی، بهره گیری از مواهب زمین، حکومت اسلامی، وحدت مسلمین، مهدویت فلسفه بزرگ جهانی، فرهنگ یگانه انسانی، وحدت جهانی، رفاه و آسایش و خلافت الهی ظهور کرد. این ۱۳ مضمون پایه از متن کتاب های شهید مطهری استخراج گردیدند که به ذکر نمونه هایی می پردازیم؛ به طور مثال: مضمون پایه «حکومت جهانی واحد»، از گزاره ذیل استخراج شد: «نوید مقدس قیام و انقلاب مهدی موعود در اسلام در زمینه این الهام است. پیروزی نهایی صلاح و تقوا و صلح و عدالت و آزادی و صداقت بر زور و استکبار و استعباد و ظلم و اختناق و دجل و

حکومت جهانی واحد» (قیام و انقلاب مهدی علیه السلام و مقاله شهید، ص ۵۲). مضمون پایه «صلح و صفای کامل»، از گزاره ذیل استخراج شد: «برقراری صلح و صفای کامل نه صلح مسلح، به معنای معدوم شدن روح درنده خویی و این که درنده خویی و تنازع بقا جزء سرشت انسان نیست» (یادداشت‌ها، ج ۵، ص ۷۸). مضمون پایه «حکومت اسلامی»، از گزاره ذیل استخراج شد: «حکومت اسلامی واقعاً ولایت و سرپرستی است؛ سلطه‌ای است الهی و واقعاً ولایت و سرپرستی و قیمومیت است» (همان، ص ۲۹۲). سایر مضامین پایه این بعد نیز به همین ترتیب از متن کتاب‌های شهید مطهری استخراج شدند.

جدول ۳. دسته بندی مضمون سازمان دهنده سوم: مضمون سیاسی تربیت مهدوی

مضمون پایه	مضمون سازمان دهنده
حکومت جهانی واحد	مضمون سیاسی تربیت مهدوی
صلح و صفای کامل	
عمران زمین	
آزادی از جبر طبیعت و اجتماع	
پیروی از فکر و ایدئولوژی	
بهره‌گیری از مواهب زمین	
حکومت اسلامی	
وحدت مسلمین	
مهدویت فلسفه بزرگ جهانی	
فرهنگ یگانه انسانی	
وحدت جهانی	
رفاه و آسایش	
خلافت الهی	

۴. مؤلفه چهارم: مضمون تحول‌گرایی و اصلاح اوضاع در تربیت مهدوی

در نظام تربیت مهدوی، اصل بر اصلاح بنیادین امور و تغییر و تحوّل واقعی و درونی انسان‌ها و جامعه است. بر این اساس، به اثرگذاری تعلیم و تربیت نگاهی ویژه می‌شود. بنابراین، تربیت مهدوی باید نظام تربیتی پویا و کاربردی داشته باشد و اساس را بر دگرگونی و اصلاح امور بگذارد. مضمون تحول‌گرایی و اصلاح اوضاع در تربیت مهدوی بر ۱۲ مقوله ذیل مبتنی است: اصلاح امور، تکامل همه جانبه، پرهیز از تقلید کورکورانه، اصلاح جامعه، حفظ و بهبود محیط زیست،

تغییر و تحول روحی، شهامت در تغییر اوضاع و احوال، رهایی از پوچ‌گرایی، بدعت‌زدایی، تقدم مصالح اجتماعی بر منافع شخصی، دوری از آرزوهای مرتجعانه و جاهلانه و دوری از دل‌بستگی‌ها به عادات کهنه. این ۱۲ مضمون پایه از متن کتاب‌های شهید مطهری استخراج گردیدند که به ذکر نمونه‌هایی می‌پردازیم؛ به طور مثال: مضمون پایه «اصلاح امور»، از گزاره ذیل استخراج شد: «تغییر اوضاع اجتماعی و اصلاح امور به موازین عدالت و رفاه عمومی و سعادت همگانی، مقدور بشر است» (انسان و سرنوشت، ص ۸۲). مضمون پایه «پرهیز از تقلید کورکورانه»، از گزاره ذیل استخراج شد: «انسان نه باید کورکورانه سنت‌گرا باشد و نه باید کورکورانه سنت‌شکن باشد. سنت‌شکنی بی‌منطق همان اندازه ضد انسانی است که سنت‌گرایی بی‌منطق» (آشنایی با قرآن، ص ۱۲۹). مضمون پایه «بدعت‌زدایی»، از گزاره ذیل استخراج شد: «حضرت حجت دین و شریعت جدیدی نمی‌آورد بلکه دو کار می‌کند: یکی بدعت‌زدایی و مبارزه با آنچه بر اسلام از برگ و سازها بسته‌اند» (یادداشت‌ها، ص ۳۸۷). سایر مضامین پایه این بعد به همین ترتیب از متن کتاب‌های شهید مطهری استخراج گردیدند.

جدول ۴. دسته‌بندی مضمون سازمان‌دهنده چهارم: مضمون تحول‌گرایی و اصلاح شرایط در تربیت مهدوی

مضمون سازمان‌دهنده	مضمون پایه
مضمون تحول‌گرایی و اصلاح اوضاع تربیت مهدوی	اصلاح امور
	تکامل همه جانبه
	پرهیز از تقلید کورکورانه
	اصلاح جامعه
	حفظ و بهبود محیط زیست
	تغییر و تحول روحی
	شهامت در تغییر اوضاع و احوال
	رهایی از پوچ‌گرایی
	بدعت‌زدایی
	تقدم مصالح اجتماعی بر منافع شخصی
	دوری از آرزوهای مرتجعانه و جاهلانه
	دوری از دل‌بستگی‌ها به عادات کهنه

۵. مؤلفه پنجم: مضمون اعتدال و صلح طلبی در تربیت مهدوی

قرآن، امت اسلام را به «امت وسط» نامیده است. صلح و امنیت، به عصر و دوران خاصی منحصر نیست؛ اما از آن جا که تمام این مؤلفه‌ها به طور کامل تنها در عصر ظهور اتفاق خواهند افتاد؛ صلح و امنیت به معنای واقعی نیز دستاورد همان دوره است؛ اما این، بدان معنا نیست که ما به طور کامل در عصر پیشاظهار از صلح و امنیت محروم هستیم، بلکه هر چه در جهت تحقق این شاخصه‌ها بیش‌تر تلاش کنیم و در رسیدن به آن‌ها موفق‌تر باشیم؛ به همان اندازه نیز از امنیت و صلح برخوردار خواهیم بود و هر چه از این شاخصه‌ها دورتر شویم، صلح و امنیت نیز کم‌رنگ‌تر و ضعیف‌تر خواهد بود (سامانی، ۱۳۹۷: ص ۹۹). مضمون اعتدال و صلح طلبی در تربیت مهدوی، بر ۸ مقوله ذیل مبتنی است: رشد متوازن استعدادها، میانه‌روی، سازگاری انسان و طبیعت، پرهیز از افراط و تفریط، منتفی شدن جنگ و برقراری صلح، صلح جویی، مهرورزی و سلامت و امنیت. این ۸ مضمون پایه از متن کتاب‌های شهید مطهری استخراج گردیدند که به ذکر نمونه‌هایی می‌پردازیم؛ به طور مثال: مضمون پایه «رشد متوازن استعدادها»، از گزاره ذیل استخراج شد: «انسان با داشتن این همه استعدادهای گوناگون آن وقت انسان کامل است که فقط به سوی یک استعداد گرایش پیدا نکند و استعدادهای دیگرش را مهمل و معطل نگذارد و همه را در یک وضع متعادل و متوازن، همراه هم رشد دهد» (انسان کامل، ص ۳۳). مضمون پایه «میانه‌روی»، از گزاره ذیل استخراج شد: «یکی از خاصیت‌های بزرگ دین مقدس اسلام، اعتدال و میانه‌روی است. خود قرآن کریم امت اسلام را به نام امت وسط نامیده است» (اسلام و نیازهای زمان، ص ۴۷). مضمون پایه «سلامت و امنیت»، از گزاره ذیل استخراج شد: «دولتی مقرون به عدل، عقل، حکمت، خیر، سعادت، سلامت، امنیت، رفاه، آسایش، وحدت عمومی و جهانی در انتظار بشریت است» (امدادهای غیبی در زندگی بشر، ص ۹۴). سایر مضامین پایه این بعد، به همین ترتیب از متن کتاب‌های شهید مطهری استخراج گردیدند.

جدول ۵. مضمون سازمان دهنده پنجم: مضمون اعتدال و صلح طلبی در تربیت مهدوی

مضمون سازمان دهنده	مضمون پایه
مضمون اعتدال و صلح طلبی تربیت مهدوی	رشد متوازن استعدادها
	میانه روی
	سازگاری انسان و طبیعت
	پرهیز از افراط و تفریط
	منتفی شدن جنگ و برقراری صلح
	صلح جویی
	مهر ورزی
	سلامت و امنیت

۶. مؤلفه ششم: مضمون ظلم ستیزی و عدالت خواهی تربیت مهدوی

«ظلم ستیزی» و «عدالت خواهی» از ویژگی‌های موثر بر زمینه‌سازی ظهور است. اجرای عدالت جهانی و ریشه کنی ظلم و برقراری روابط حسنه میان افراد، براساس عدالت و صلح و صفا و تعاون و احسان و عاطفه و خدمت به یکدیگر است (سیری در سیره ائمه اطهار، ص ۲۲۲). جز این که یک حکومت عادل جهانی بر مبنای ایمان، خداپرستی و خداشناسی و بر مبنای حکومت قرآن به وجود آید (همان، ص ۲۳۹). مضمون ظلم ستیزی و عدالت خواهی تربیت مهدوی، بر ۱۲ مقوله ذیل مبتنی است: اقامه قسط و عدالت خواهی، طرفداری از اهل حق، حمایت مظلومان، یاری رساندن به نیازمندان، دشمنی با ستمگر، حقیقت جویی، غلبه قطعی صالحان و متقیان، برقراری مساوات، دجال کشی و مقابله با عوام فریبی، حق‌گرایی، ستیزه با مدعیان دروغین و تقسیم عادلانه ثروت. این ۱۲ مضمون پایه، از متن کتاب‌های شهید مطهری استخراج گردیدند که به ذکر نمونه‌هایی می‌پردازیم؛ به طور مثال: مضمون پایه «اقامه قسط و عدالت خواهی»، از گزاره ذیل استخراج شد: «ممکن است معنای قیام به قسط، اقامه قسط باشد. پس معنای این آیه^۱، این نیست که کاملاً عادل باشید، بلکه این است که کاملاً مقیم عدل و عدالت خواه باشید» (یادداشت‌های استاد مطهری، ص ۲۴۰). مضمون پایه «طرفداری از اهل حق»، از گزاره ذیل

۱. (لِیَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ) (حدید: ۲۵)

استخراج شد: «اصل طرفدار بودن جهان از اهل حق نیز یکی از ارکان فلسفه انتظار فرج است» (همان، ص ۴۰۹). مضمون پایه «حمایت مظلومین»، از گزاره ذیل استخراج شد: «آن که در تمام طول تاریخ منادی حق و عدالت بوده، آن که به حمایت مظلومین و اهل حق برخاسته، فقط مذهب بوده» (نبرد حق و باطل، ص ۳۰). مضمون پایه «ستیزه با مدعیان دروغین»، از گزاره ذیل استخراج شد: «از مجموع قراین می‌توان به دست آورد که رازی منکر نبوت نبوده و با متنبیین در ستیزه بوده است» (خدمات متقابل اسلام و ایران، ص ۴۶۲). سایر مضامین پایه این بعد به همین ترتیب از متن کتاب‌های شهید مطهری استخراج گردیدند.

جدول ۶. مضمون سازمان دهنده ششم: مضمون ظلم ستیزی و عدالت خواهی تربیت مهدوی

مضمون سازمان دهنده	مضمون پایه
مضمون ظلم ستیزی و عدالت خواهی تربیت مهدوی	اقامه قسط و عدالت خواهی
	طرفداری از اهل حق
	حمایت از مظلومان
	یاری رساندن به نیازمندان
	دشمنی با ستمگر
	حقیقت جویی
	غلبه قطعی صالحان و متقیان
	برقراری مساوات
	دجال کشی و مقابله با عوام فریبی
	حق گرایي
	ستیز با مدعیان دروغین
تقسیم عادلانه ثروت	

۷. مؤلفه هفتم: مضمون رفتاری و اجتماعی تربیت مهدوی

تربیت مهدوی و انتظار به همه اعمال و رفتار انسان جهت می‌دهد و منتظر در این بخش، هم به ساختن خود و هم سامان دادن به جامعه و اجتماع همت می‌گمارد. انتظار صحیح و سازنده، بر فرد، اجتماع، روابط فرهنگی، سیاسی و نظامی آثار و برکات فراوانی خواهد داشت و زمینه را برای ظهور امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف آماده می‌کند. این مضمون از حوزه و قلمرو گسترده تری برخوردار

است. مضمون رفتاری و اجتماعی تربیت مهدوی، بر ۲۱ مقوله ذیل مبتنی است که عبارتند از: امر به معروف و نهی از منکر، پذیرش تذکرات و انتقادات، پذیرش تکالیف دینی، بیعت حقیقی با امام، صبر و تحمل سختی‌ها، استقامت‌ورزی، اقامه نماز، عبادت مخلصانه، زکات، عادت به نظم و انضباط در کارها، قرائت قرآن و اذکار با حضور قلب، دوری از کینه‌جویی‌ها، احسان به والدین، اجتناب از ریاکاری و نفاق، اعتماد به نفس، احساس مسؤولیت، شکر نعمت، وفای به عهد، صلح رحم، عبودیت و آزمایش انسان است. این ۲۱ مضمون پایه از کتاب‌های شهید مطهری استخراج گردیدند که به ذکر نمونه‌هایی می‌پردازیم؛ به طور مثال: مضمون پایه «امر به معروف و نهی از منکر»، از گزاره ذیل استخراج شد: «امر به معروف و نهی از منکر واجب است و صلاح و فساد اجتماع به اجرا و عدم اجرای این اصل بستگی دارد. نتیجه منطقی ترک امر به معروف و نهی از منکر این است که میدان برای اشرار باز می‌شود و آن‌ها بر مردم مسلط می‌گردند (بیست گفتار، ص ۲۴۲). مضمون پایه «پذیرش تذکرات و انتقادات، از گزاره ذیل استخراج شد: «علامت اهل حق و اهل عدل این است که از تذکرات و انتقادات پروا ندارند» (حکمت‌ها و اندرزها، ص ۱۱۰). مضمون پایه «پذیرش تکالیف دینی، از گزاره ذیل استخراج شد: «از امام صادق علیه السلام پرسیدند: آیا همین که به امام معرفت پیدا کردیم، هر چه می‌خواهیم عمل کنیم؟! امام فرمود: بلی. گفتند: هر عمل و لو زنا، سرقت... امام فرمود: ما خودمان مسؤول اعمالمان هستیم. چگونه از شیعیان ما رفع تکلیف بشود؟!» (عدل الهی، ص ۳۰۷). مضمون پایه «عبادت مخلصانه»، از گزاره ذیل استخراج شد: «قرآن کشف خود واقعی و تقویت و تکامل آن را مولود ذکر خدا و اخلاص و عبادت مخلصانه می‌داند» (یادداشت‌ها، ص ۴۹۲). مضمون پایه «شکر نعمت»، از گزاره ذیل استخراج شد: «در قرآن این مطلب یک اصل اساسی بسیار متینی است و در آیات فراوانی تکرار شده است که اگر شکر نعمت مرا به جای آورید؛ یعنی اگر از نعمت من درست استفاده کنید، آن را ابقا می‌کنم و اگر کفران نعمت کنید، آن را از شما سلب می‌کنم» (ابراهیم: ۷؛ امامت و رهبری، ص ۱۰۴). سایر مضامین پایه این بعد به همین ترتیب از متن کتاب‌های شهید مطهری استخراج گردیدند.

جدول ۷. مضمون سازمان دهنده هفتم: مضمون رفتاری و اجتماعی تربیت مهدوی

مضمون سازمان دهنده	مضمون پایه
مضمون رفتاری و اجتماعی تربیت مهدوی	امربه معروف و نهی از منکر
	پذیرش تذکرات و انتقادات
	پذیرش تکالیف دینی
	بیعت حقیقی با امام
	صبر و تحمل سختی‌ها
	استقامت ورزی
	اقامه نماز
	عبادت مخلصانه
	زکات
	عادت به نظم و انضباط در کارها
	قرائت قرآن و اذکار با حضور قلب
	دوری از کینه جویی
	احسان به والدین
	اجتناب از ریاکاری و نفاق
	اعتماد به نفس
	احساس مسؤلیت
	شکر نعمت
وفای به عهد	
صله رحم	
بندگی	
آزمایش انسان	

۸. مؤلفه هشتم: امید و انتظار سازنده تربیت مهدوی

انتظار فرج و دل بستن به آینده دو گونه است: انتظاری که سازنده، نگهدارنده، تعهدآور، نیرو آفرین و تحرک بخش است؛ به گونه‌ای که می‌تواند نوعی «عبادت و حق پرستی» شمرده شود و انتظاری که گناه، ویرانگر، اسارت‌بخش و فلج‌کننده است و نوعی «اباحی‌گری» محسوب می‌گردد. این دو نوع انتظار فرج، معلول دو نوع برداشت از ظهور امام‌زمان عجل الله تعالی فرجه التوفیق است و این دو

نوع برداشت، به نوبه خود از دو نوع بینش درباره تحولات و انقلابات تاریخی ناشی می‌شوند. مضمون امید و انتظار سازنده تربیت مهدوی، بر ۱۳ مقوله مبتنی است: انتظار فرج، اصل عدم یأس، پرهیز از اباحی‌گری، امید به آینده، آینده درخشان و سعادت‌مندانانه بشر، آینده روشن، صبر و استقامت، انتظار حیات‌بخش، سعه صدر، روحیه امیدواری، آینده‌نگری، خوش‌بینی به آینده بشریت و پیروزی حق. این ۱۳ مضمون پایه از متن کتاب‌های شهید مطهری استخراج گردیدند که به ذکر نمونه‌هایی می‌پردازیم؛ به طور مثال: مضمون پایه «انتظار فرج»، از گزاره ذیل استخراج شد: «انتظار فرج داشتن، یعنی واقعاً در نیت ما این باشد که در رکاب امام‌زمان و در خدمت ایشان دنیا را اصلاح کنیم» (آزادی معنوی، ص ۱۷۴). مضمون پایه «اصل عدم یأس»، از گزاره ذیل استخراج شد: «این مصداق اصل دیگری است که در قرآن به عدم یأس از رُوح‌الله تعبیر شده است و البته همه این‌ها مربوط است به پیروزی حق و به این که نوعی حمایت از اهل حق در باطن جهان هست» (یادداشت‌های استاد مطهری، ص ۴۰۹). مضمون پایه «پرهیز از اباحی‌گری»، از گزاره ذیل استخراج شد: «نوع دیگر انتظار، انتظاری که گناه است، ویران‌گر است، اسارت‌بخش است، فلج‌کننده است و نوعی اباحی‌گری باید محسوب گردد» (قیام و انقلاب مهدی عجل‌الله‌تعالی فرجه‌الشریفات و مقاله شهید، ص ۱۵). مضمون پایه «آینده روشن»، از گزاره ذیل استخراج شد: «آینده روشن از نظر دین، از نظر منطق دین، از نظر اَلَّذِیْنَ یُؤْمِنُونَ بِالْغَیْبِ، از نظر منطق خبرهایی که از طریق دین گرفته‌ایم، نه از روی اصول ظاهر، می‌گوییم خیالمان از این جهت که بشر به کلی نیست و نابود بشود، راحت است» (آزادی معنوی، ص ۲۲۵). مضمون پایه «آینده‌نگری»، از گزاره ذیل استخراج شد: «انسان آینده‌نگر است؛ اما حیوان چنین نیست. این کار و این تولید چه طور این حالت را در انسان ایجاد کرد؟ این که من با دستم خانه ساختم و هرکار دیگری تولید کردم، چه طور در من آینده‌نگری ایجاد کرد؟» (فلسفه تاریخ، ص ۳۱). مضمون پایه «پیروزی حق» از گزاره ذیل استخراج شد: «پیروزی حق یا پیروزی مسلک. اصل جهان بر پیروزی حق است» (یادداشت‌ها، ص ۱۹۰). سایر مضامین پایه این بعد به همین ترتیب از متن کتاب‌های شهید مطهری استخراج گردیدند.

جدول ۸. مضمون سازمان دهنده هشتم: مضمون امید و انتظار سازنده تربیت مهدوی

مضمون سازمان دهنده	مضمون پایه
مضمون امید و انتظار سازنده تربیت مهدوی	انتظار فرج
	اصل عدم یأس
	پرهیز از اباحی گری
	امید به آینده
	آینده درخشان و سعادت‌مندانه
	آینده روشن
	صبر و استقامت
	انتظار حیات بخش
	سعه صدر
	روحیه امیدواری
	آینده‌نگری
	خوش بینی به آینده بشر
	پیروزی حق

۹. مؤلفه نهم: مضمون اخلاقی و معنوی تربیت مهدوی

جامعه‌ای که در آن معنویت و اخلاق نباشد، بی‌تحرک خواهد بود. قرآن کریم و تعالیم اهل بیت علیهم‌السلام بیش‌ترین تأکید را بر رشد اخلاقی و معنوی بشر داشته‌اند. مضمون اخلاقی و معنوی تربیت مهدوی، از ۱۴ مقوله ذیل قابل برداشت است: خویشتن‌داری، توکل، منتفی شدن کامل مفاسد اخلاقی، مراقبت نفس و خودسازی، اخلاص نیت، آزادی معنوی، غنای دل و گسترش معنویت، پیروزی و حکومت عقل، سقوط حکومت خشم و شهوت، کسب حکمت و خردمندی، دوری از گناهان، محاسبه نفس، هویت اسلامی و هویت انسانی. این ۱۴ مضمون پایه از متن کتاب‌های شهید مطهری استخراج گردیدند که به ذکر نمونه‌هایی می‌پردازیم؛ به‌طور مثال: مضمون پایه «خویشتن‌داری»، از گزاره ذیل استخراج شد: «یکدیگر را در خویشتن‌داری یاری نمایید و با یکدیگر پیوند داشته باشید؛ تقوای الهی داشته باشید، باشد که رستگار شوید» (یادداشت‌ها، ص ۲۰۹). مضمون پایه «توکل»، از گزاره ذیل استخراج شد: «توکل به خدا به این معنا نیست که من انجام نمی‌دهم؛ خدا انجام بدهد، می‌گویند انجام می‌دهم و توکل

می‌کنم به خدا. وقتی می‌بینند کار سخت و سنگین است و احتمال شکست هست، نیروی ایمان‌شان زنده و در کارهای مقدس و صحیح می‌گویند این کار را می‌کنم، توکل به خدا» (گفتارهایی در اخلاق اسلامی، ص ۱۵). مضمون پایه «اخلاص نیت»، از گزاره ذیل استخراج شد: «آن که اخلاص نیت داشته باشد و در راه حق و عدل بکوشد، خداوند او را تحت حمایت و مشمول عنایت خاص خود قرار می‌دهد» (یادداشت‌ها، ص ۲۶۲). مضمون پایه «آزادی معنوی»، از گزاره ذیل استخراج شد: «بزرگ‌ترین برنامه انبیا، آزادی معنوی است. اصلاً تزکیه نفس، یعنی آزادی معنوی» (آزادی معنوی، ص ۳۷). مضمون پایه «سقوط حکومت خشم و شهوت»، از گزاره ذیل استخراج شد: «مهدویت، پیروزی و حکومت عقل و سقوط حکومت خشم و شهوت [است]» (یادداشت‌ها، ص ۳۷۷). مضمون پایه «کسب حکمت و خردمندی»، از گزاره ذیل استخراج شد: «بلوغ بشریت به مقام حکمت، عنصر فرهنگی این ایده است» (همان، ص ۷۹). مضمون پایه «دوری از گناهان»، از گزاره ذیل استخراج شد: «امام باقر علیه السلام می‌فرماید: ما تنال ولايتنا الا بالعمل و الورع، به ولایت ما نتوان رسید، جز با عمل نیک و پرهیزکاری و دوری از گناه» (عدل الهی، ص ۳۰۸). مضمون پایه «محاسبه نفس»، از گزاره ذیل استخراج شد: «در قدیم علمای اخلاق و مربیان، دستور محاسبه نفس می‌دادند. محاسبه نفس، یعنی از نفس حساب کشیدن که چه کار کردی و چه کار نکردی، چرا فلان جا این‌طور کردی و چرا فلان وقت این‌طور نکردی؟» (حکمت‌ها و اندرزها، ص ۶۵). مضمون پایه «هویت اسلامی»، از گزاره ذیل استخراج شد:

«انقلاب اسلامی ایران تنها قیام علیه استبداد سیاسی نبود؛ قیام علیه فرهنگ و تفکر غربی بود، بازگشت به هویت اسلامی و خود واقعی و روح جمعی این مردم بود؛ یعنی قرآن» (آینده انقلاب اسلامی ایران، ص ۲۴۷). مضمون پایه «هویت انسانی»، از گزاره ذیل استخراج شد: «هویت انسانی (هویت فردی انسانی که اسمش «اخلاق» است و هویت اجتماعی انسانی که اسمش جامعه یا اخلاق اجتماعی و یا ساختمان اجتماعی است و اصطلاح خاصی ندارد)؛ بر این پایه است» (فلسفه تاریخ، ص ۷۵). سایر مضامین پایه این بعد به همین ترتیب از متن کتاب‌های شهید مطهری استخراج گردیدند.

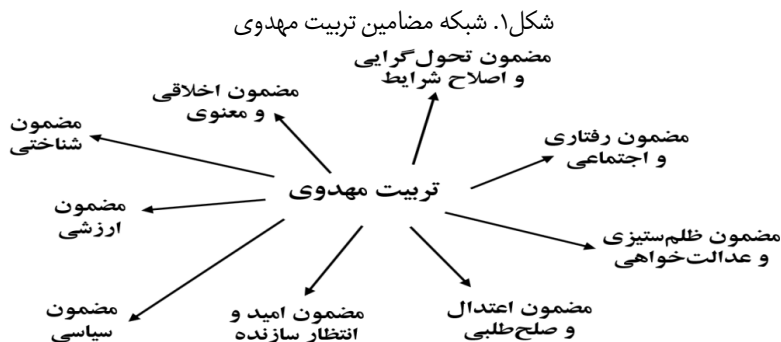

جدول ۹. مضمون سازمان دهنده نهم: مضمون اخلاقی و معنوی تربیت مهدوی

مضمون سازمان دهنده	مضمون پایه
مضمون اخلاقی و معنوی تربیت مهدوی	خویشتن داری
	توکل
	منتفی شدن کامل مفسد اخلاقی
	مراقبت نفس و خودسازی
	اخلاص نیت
	آزادی معنوی
	غنای دل و گسترش معنویت
	پیروزی و حکومت عقل
	سقوط حکومت خشم و شهوت
	کسب حکمت و خردمندی
	دوری از گناهان
	محاسبه نفس
	هویت اسلامی
	هویت انسانی

مضمون مرکزی: تربیت مهدوی

تربیت مهدوی در ساختار تبلیغی شهید مطهری در قالب ۹ مضمون سازمان دهنده صورت بندی شد. این مضامین سازمان دهنده، شامل موارد زیر هستند که در شکل (۱) نیز به صورت شبکه مضمونی تربیت مهدوی نمایش داده شده‌اند: مضمون شناختی، ارزشی، سیاسی، تحول‌گرایی و اصلاح شرایط، اعتدال و صلح طلبی، ظلم‌ستیزی و عدالت‌خواهی، رفتاری و اجتماعی، امید و انتظار سازنده و مضمون اخلاقی و معنوی.

نتیجه‌گیری

شهیدمطهری به‌عنوان یکی از شارحان مبانی انقلاب اسلامی، در آثار خود تلاش کرده است تصویری ملموس از جامعه آرمانی شیعی ترسیم کند. از این‌رو، به صورت صریح و ضمنی، همواره به پدیده ظهور امام‌زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف توجه داشته و در واقع، با ترسیم مولفه‌های مطلوب جامعه اسلامی در ایران، مسیر حرکت به سمت انقلاب مهدوی را روشن‌تر کرده است. به‌زعم وی، تحقق و تشکیل جامعه مهدوی امری برساختی است و از رهگذر تربیت شهروندان مطلوب، امکان شکل‌گیری خواهد داشت. بنابراین، در طول عمر تبلیغی خود، رویکردی تربیتی داشته و به تبیین ایده‌های خود در این حوزه پرداخته است. این مقاله، با هدف شناسایی مولفه‌های تربیت مهدوی و آمادگی در جهت ظهور در آثار شهیدمطهری انجام پذیرفته است. شکل‌گیری جامعه مهدوی، اساساً مستلزم تقابل با حکومت‌های نامطلوب مستقر است و اشاره مکرر به مفهوم انقلاب مهدوی حاکی از مرکزیت امر سیاسی در حرکت به سمت جامعه مطلوب مهدوی است. از این‌رو، توجه به تربیت سیاسی شهروندان، امری اجتناب‌ناپذیر تلقی می‌شود. در واقع، استاد مطهری با رجوع به مبانی قرآنی، تشکیل حکومت مهدوی را تداوم رسالت انبیا می‌داند و سیاست در فضای گفتمانی وی جایگاهی حیاتی دارد. یقیناً دستیابی به سیاست مطلوب بدون تقویت روحیه تحول‌گرایی و نارضایتی از وضع موجود قابل تحقق نیست و ظلم‌ستیزی و عدالت‌خواهی نیز بخشی از مسیر گذار از وضع نامطلوب کنونی به شرایط آرمانی پس از ظهور محسوب می‌شود. این گذار از دیدگاه ایشان، نیازمند انسان‌هایی است که به‌اندازه کافی از لحاظ دانش و معرفت و همچنین پایه‌های ارزشی ارتقا یافته باشند و رفتارهای فردی و اجتماعی آنان بر محور اخلاقیات و معنویات اسلامی قرار گرفته باشد. فعالیت‌های شهیدمطهری برای آگاهی‌بخشی به آحاد جامعه، گویای همان واقعیتی است که در متن آثار ایشان نیز به‌روشنی قابل رصد است: «امید و انتظار سازنده». به‌زعم وی، دسترسی به هرکدام از مولفه‌های مذکور، بدون برخورداری از روحیه «امید»، امکان‌پذیر نخواهد بود و وی با هم‌بین امید به توسعه ایده‌های حرکت به سمت جامعه مطلوب مهدوی اقدام کرده است. در مجموع، بر اساس یافته‌های این پژوهش می‌توان گفت تربیت مهدوی از دیدگاه ایشان، امری است چندوجهی و تنها با تمرکز بر وجه آموزشی آن قابل حصول نخواهد بود، بلکه شخصیت‌سازی حین عمل و در متن زندگی روزانه و مواجهه فعال و

غیر انفعالی با امور اجتماعی و سیاسی لازمه جدایی ناپذیر آن است. بنابراین، پیشنهاد اصلی پژوهش پیش رو آن است که در زمینه نسبت اندیشه‌های شهید مطهری با چالش‌ها و پیشرفت‌های جدید تحقیقاتی ویژه صورت پذیرد و پژوهشگران صورت‌بندی‌های جدیدی از ایده‌های آخرالزمانی و مهدوی شهید مطهری ارایه کنند.

منابع

۱. ابادری، محمود (بهار ۱۳۸۳). «مهدویت در اندیشه متفکر شهید مرتضی مطهری علیه السلام»، فصلنامه انتظار موعود، شماره ۱۱-۱۲، ص ۳۷۳-۳۸۶.
۲. ابوالمعالی الحسینی، خدیجه (پاییز و زمستان ۱۳۹۲). «تحلیل کیفی متن: استقرار/قیاس»، فصلنامه مطالعات معارف اسلامی و علوم تربیتی، شماره ۱، ص ۸۳-۱۰۲.
۳. احسانی، محمد (فروردین ۱۳۹۰). «زمینه سازی تربیتی مهدویت»، مجله معرفت، شماره ۱۶۰، ص ۷۳-۹۶.
۴. ایمان، محمدتقی (۱۳۸۸). «مبانی پارادایمی روش های تحقیق کمی و کیفی در علوم انسانی، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۵. ایمان، محمدتقی و نوشادی، محمودرضا (پاییز و زمستان ۱۳۹۰). «تحلیل محتوای کیفی»، مجله عیار پژوهش در علوم انسانی، شماره ۶، ص ۱۵-۴۴.
۶. بلیکی، نورمن (۱۳۹۱). «پارادایم های تحقیق در علوم انسانی، مترجمان: سیدحمیدرضا حسنی، محمدتقی ایمان و سیدمسعود ماجدی، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۷. جعفری هرندی، رضا و نجفی، حسن (زمستان ۱۳۹۲). «بررسی میزان توجه به مولفه های مهدویت در محتوای برنامه درسی دوره متوسطه ایران»، مشرق موعود، شماره ۲۸، ص ۵۷-۸۶.
۸. زرقانی، اعظم (بهار ۱۳۹۹). «مهدویت در آینه تربیت»، پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، شماره ۴۶، ص ۳۱-۵۲.
۹. سامانی، احسان (پاییز ۱۳۹۷). «شاخصه های حکومت مهدوی زمینه ساز صلح و امنیت جهانی»، پژوهش های اعتقادی کلامی، شماره ۳۱، ص ۷۳.
۱۰. سبحانی نژاد، مهدی؛ فقیهی، علی نقی و نجفی، حسن (بهار ۱۳۹۴). «تجربه زیسته متخصصین تعلیم و تربیت از راهکارهای گسترش رفتار اخلاقی زمینه ساز ظهور در برنامه های درسی دانشگاهی»، مجله پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، شماره ۲۶، ص ۳۷-۵۷.
۱۱. صحرانشین، ابراهیم؛ هاشمی، سیداحمد؛ قلتاش، عباس و رنجبر، مختار (بهار ۱۳۹۹). «تبیین مبانی تربیت سیاسی و اجتماعی اندیشه های جان دبویی و مطهری در تربیت شهروندی»، پژوهشنامه تربیتی، شماره ۶۲، ص ۱۱۵-۱۳۸.
۱۲. فراهانی فرد، سعید (بهار ۱۳۸۲ و زمستان ۱۳۸۳). «اندیشه اقتصادی استاد شهید مرتضی مطهری علیه السلام»، فصلنامه قیاسات، شماره ۳۰ و ۳۱، ص ۲۲۳-۲۵۲.
۱۳. فلیک، اوه (۱۳۹۱). «درآمدی بر تحقیق کیفی»، مترجم: هادی جلیلی، تهران، نشر نی.

۱۴. کرسول، جان دبلیو (۱۳۹۱). *روش و طرح تحقیق کیفی: انتخاب از میان پنج رویکرد*. مترجمان: طهمورث حسنقلی پور؛ اشکان الهیاری و مجتبی براری، تهران، نگاه دانش.
۱۵. مرزوقی، رحمت‌اله و راضی، الهام (تابستان ۱۳۹۸). «*فلسفه تربیتی انتظار: رویکردی به نقش مدارس در تربیت نسل منتظر*»، پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، شماره ۴۳، ص ۹۷-۱۱۲.
۱۶. مرزوقی، رحمت‌اله (پاییز و زمستان ۱۳۸۷). «*سیمای مهدویت در برنامه‌های آموزشی مدارس: رویکردی به فلسفه تربیتی انتظار*»، تربیت اسلامی، شماره ۷، ص ۱۲۷-۱۳۸.
۱۷. مطهری، مرتضی. *مجموعه آثار*، قم، انتشارات صدرا.
۱۸. معلمی، حسن و نصرت‌زادگان، الهام (پاییز ۱۳۹۹). «*بررسی و تحلیل زمینه‌های فطری تکامل تدریجی جامعه بشری به سوی جامعه مهدوی، با تاکید بر دیدگاه‌های استاد مطهری*»، انتظار موعود، شماره ۶۹، ص ۵-۲۷.

19. Attride-Stirling, J.(2001). **Thematic networks: an analytic tool for qualitative research**. *Qualitative research*, 1(3), 385-405.
20. Creswell, J. W., & Poth, C. N.(2016). **Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches**. Sage publications.
21. Hsieh, Hsiu-Fang & Shanon, Sara, E.(2005). **Three Approaches to Content Analysis**, *Qualitative Health Research*, 15(9):1277-1288.